

POČÁTKY VÝUKY ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY NA PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ

Šárka Tůmová

Anotace:

Příspěvek se zabývá okolnostmi a průběhem vzniku stolice českého jazyka a literatury na pražské univerzitě v roce 1793. Dále se zaměřuje na vznik učebních materiálů na ní používaných.

Existence výuky českého jazyka a literatury na vysoké škole či univerzitě je dnes považována za samozřejmost, avšak je třeba si uvědomit, že tomu tak nebylo od nepaměti. Zatímco například němčina patřila ke studijním oborům již od počátků fungování pražské univerzity, musela čeština o toto zdánlivě automatické místo tvrdě a zdlouhavě bojovat.

Příspěvek si klade za cíl přiblížit tento zápas s vítězným koncem a připomenout situaci, která je dnes vzdálena více než 200 let. O vzniku stolice českého jazyka a literatury na pražské univerzitě bude pojednáno zejména s ohledem na učební materiály.

Povolení k ustavení stolice českého jazyka a literatury předcházela zdlouhavá jednání s císařskou kanceláří a rakouskou vládnoucí garniturou na straně jedné a zástupci české šlechty a inteligence na straně druhé. Panovník se obával, zda svolení ke vzniku stolice nepřispěje k již tak dosti vzpurnému chování české strany a nepodpoří ji ještě více v separatistických tendencích. Pragmatická část zodpovědných úředníků však doporučovala českou žádost podpořit, a dát tak najevo vlídné smýšlení s Čechy a ukázat jim, že mají v rámci monarchie plnou podporu v plnění svého národního programu.

Studijní komise tak v roce 1792 vydala souhlas ke vzniku stolice, začátkem roku 1793 se pak konalo výběrové řízení na funkci jejího prvního profesora.

Kandidáty na tuto funkci byli F. J. Tomsa, K. I. Thám, J. Rulík a F. M. Pelcl. Kromě J. Rulíka měli další kandidáti za sebou už také několik jazykovědných publikací i jazykovou praxi. F. J. Tomsa překládal, vydal *Böhmische Sprachlehre* a slovník, K.

I. Thám byl redaktorem Schönfeldských novin, psal divadelní hry a vydal mimo jiné *Kurzgefaßte Böhmische Grammatik*.

I když i ostatní kandidáti měli na zvolení vysoké šance, byl však na místo prvního profesora české řeči a literatury zvolen kandidát poslední – František Martin Pelcl. Ten byl zvolen především proto, že byla čeština jeho mateřštinou, měl za sebou dlouholetou pedagogickou i vědeckou praxi (byl vychovatelem u Šternberků a Nosticů a členem České společnosti nauk) a byl všeobecně známou a uznávanou osobností.

Za první počin předznamenávající Pelclův zájem o češtinu by mohlo být považováno vydání Balbínovy *Obrany jazyka slovanského, zvláště pak českého* (Johanides, 1981). S myšlenkami a názory v ní obsaženými se Pelcl sám ztotožňoval a některé z nich se pak objevily i v jeho *Akademische Antrittsrede* (1793).

Když se František Martin Pelcl začal českému jazyku systematicky věnovat, měl už za sebou dlouhou dráhu uznávaného historika a editora starších českých památek a jeho postavení v české společnosti bylo vysoké. Měl přístup do nejvybranějších šlechtických salónů a byl do nich dokonce velmi často zván (Johanides 1981).

Dne 13. 3. 1793 začal F. M. Pelcl první cyklus přednášek projevem, ve kterém vysvětluje důležitost a význam českého jazyka, připomíná jeho postavení v historii a opakovaně apeluje především na mladé šlechtice, aby češtinou nepohrdali, protože se jim vyplatí s poddanými mluvit jejich řečí, neboť si tak získají jejich lásku a oddanost. Nejzajímavější je z dnešního pohledu pasáž, kde Pelcl mluví o možnosti domluvení se česky až na hranicích tatarských. Pelcl zde poukazuje na fakt, že ve všech zemích, kde žijí Slované, se lze česky domluvit, protože prakticky jde o jeden jazyk (*Akademische Antrittsrede* 1793).

Podle dobrozdání studijní komise byl profesor českého jazyka a literatury mimo jiné povinen poskytnout posluchačům studijní materiál a pomůcky. Pelcl se tedy dal do zpracovávání mluvnice češtiny.

Za základ praktické části použil F. M. Pelcl svou již dříve pro práci u Nosticů vydanou příručku *Handbuch zum Gebrauche der Jugend bei Erlernung der deutsch-, französich-, und böhmischen Sprache* (1775) a jako teoretickou část sepsal a v září 1793 poprvé vydal *Nový způsob výkladu druhů českého skloňování*¹. Jedná se o nevelký tisk osmerkového formátu obsahující jedenáct přehledných tabulek s koncovkami českého skloňování podle jednotlivých typů bez vzorů, na konci každého sloupce jsou uvedeny příklady. Ve druhém vydání téhož spisku, které následovalo v roce 1795, nazvaného však nově *Typus declinatorum ex grammatica Pelcliana*, jsou uvedeny už i vzory a příklady použití (Johanides 1993). Tyto příručky by však samy o sobě pro profesorskou činnost nestačily, a tak Pelcl dále pracoval na své vlastní mluvnici. Jeho lingvistické vědomosti by však samy na tak nesnadný úkol zřejmě nepostačovaly, a tak není divu, že mu výsledky svého dosavadního jazykovědného bádání dal k dispozici jeho dlouholetý přítel J. Dobrovský. S jeho pomocí vydal pak Pelcl ještě téhož roku *Grundsätze der Böhmischen Grammatik*, která pak o tři roky později vyšla v druhém, rozšířeném a přepracovaném vydání.

Osobnost Františka Martina Pelcla vstoupila do povědomí veřejnosti především díky své soustavné a intenzivní práci na poli historiografickém a díky prospěšnému působení v české společnosti v rané fázi národního obrození. Ne tolik je však znám F. M. Pelcl jako lingvista, i když jeho zásluhy o českou řeč jsou nezanedbatelné a byly ve své době téměř průkopnické. Fakt, že jeho práce jazykovědná, beze sporu na velmi vysoké odborné úrovni, v obecném povědomí téměř upadla v zapomnění, je nutné připočíst mimo jiné oslnivému vlivu takové osobnosti, jakou byl ve stejné době Josef Dobrovský. J. Dobrovský začal sice své lingvistické práce publikovat o mnoho let později (jeho *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache* vyšla o 14 let později než mluvnice Pelclova), avšak hloubkou poznání a neobvyklou šíří svého vědění všechny ostatní jazykovědce své doby zastínil. Na druhou stranu je nutné poznamenat, že F. M. Pelcl z Dobrovského prací namnoze vycházel a otevřeně se k němu jako ke svému učiteli hlásil.

¹ *Typus declinatorum linguae bohemicae, nova methodo dispositarum*, podle Jelínka (1994) byl autorem Dobrovský.

Na první straně je vedle titulu knihy jméno autora uvedeno jeho plnou titulaturou, dále je zde uvedeno jméno tiskaře - Františka Jeřábka, otce - rok a místo vydání a informace o tom, že se jedná o druhé, rozšířené vydání. Na straně čtvrté je dedikace. Celá mluvnice obsahuje 300 stránek vlastního textu, kromě toho 16 stránek *Kritické revize* mluvnice K. I. Tháma *Böhmische Grammatik zum Gebrauche der Deutschen* napsané Pelcovým žákem a nástupcem ve funkci profesora české řeči a literatury na pražské universitě Janem Nejedlým.

Dvě stránky patří předmluvě autora a další dvě se týkají obsahu knihy.

Každá kapitola je rozdělena do dvou částí. V první stojí samotný výklad, ve druhé, nazvané vždy *Poznámky* (Anmerkungen) stojí dodatky a upozornění na nepravdivosti a odlišnosti od předchozího výkladu. Některé kapitoly mají ještě podkapitoly.

Německý a český text je tištěn gotikou, latinská terminologie antikvou. V užívání latinské a německé lingvistické terminologie Pelcl kolísá (srov. Pelcl 1795).

Dále je kniha vyzdobena jednoduchými a ornamentálními linkami, plnými iniciálkami ve volném prostoru ve výši dvou řádek. Ve vnějších hořejších rozích je arabské číslování, dále signatury a stránkové kustody. Sazba textu je místy dvousloupcová (především v části rozhovorů a ve výkladech o literatuře).

Na posledních osmi stranách vlastní učebnice je uveden soupis třiceti učebnic češtiny. Uvedené učebnice jsou latinské, německé i české. Z uvedeného seznamu je zřetelná Pelcova podrobná znalost vývoje českého mluvnictví od nejstarších dob.

V Knihopise českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století mají Pelcova dvě vydání *Grundsätze der Böhmischen Grammatik* knihopisná čísla 6969 a 6970.

Jak bylo naznačeno výše, nebyla cesta k založení stolice českého jazyka, a tím k plošnějšímu vyučování češtiny v Čechách nijak lehká. Bylo nejprve třeba přesvědčit patřičná vyšší místa o účelnosti takové výuky a rozptýlit obavy o jejím potenciálním zneužití. I potom však stálo v cestě hladkému započetí přednášek několik překážek. Jednou z nich byla dosavadní neexistence učebních materiálů.

Naštěstí na studiu českého jazyka a literatury už v dřívější době pracovala řada vynikajících vědců, jako např. J. Dobrovský nebo F. M. Pelcl. Podařilo se tedy nakonec splnit podmínky pro odpovídající úroveň studia a dalšímu působení a rozvoji českého jazyka na akademické půdě již nestálo nic v cestě.

Literatura

BĚLIČ, J. František Martin Pelcl a český jazyk. In: *Slavica Pragensia XXI. AUC-Philologica*, 1978, č. 3-5, s. 115-131.

CUŘÍN, F. Stručná charakteristika prvních obrozených gramatik. In: *Práce z dějin slavistiky X*. Praha: UK, 1985, s. 191–198.

HANUŠ, J. *František Martin Pelcl: Český historik a buditel*. Praha : b.n., 1914.

HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda, řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, B. Janda, 1936, s. 79-86.

JELÍNEK, M. Místo Františka Martina Pelcla v českém mluvnictví. In: *František Martin Pelcl*. Rychnov nad Kněžnou: b.n. 1995, s. 3-9.

JOHANIDES, J. *František Martin Pelcl*. Praha: Melantrich, 1981. ISBN 32-031-81.

JOHANIDES, J. Pelcova profesura české řeči a literatury na pražské universitě. In: *F. M. Pelcl. První profesor české řeči a literatury na pražské universitě*. Rychnov n. Kněžnou: b.n., 1993, s. 1-21.

KOBLÍŽEK, V. František Jan Tomsa, představitel českého mluvnictví v počátcích národního obrození. In: *František Martin Pelcl*. Rychnov nad Kněžnou: b. n., 2001, s. 92-101. ISBN 80-238-7732-1.

KOBLÍŽEK, V. František Martin Pelcl a české mluvnictví. In: *F. M. Pelcl. První profesor české řeči a literatury na pražské universitě*. Rychnov n. Kněžnou: b.n., 1993, s. 39-43.

KOBLÍŽEK, V. František Martin Pelcl jako jazykovědec. In: *F. M. Pelcl*. Rychnov nad Kněžnou: b.n., 1994, s. 26-31.

KOMÁREK, M. F. M. Pelcl jako kodifikátor mluvnické normy spisovné češtiny a lingvista. In: *F. M. Pelcl*. Rychnov nad Kněžnou: b.n., 1994, s. 22-25. Též In: *Slovo a slovesnost*, 1995, č. 1, s. 34-38. ISSN 0037-7031.

PELZEL, F. M. *Grundsätze der böhmischen Grammatik*. 1. vyd., Prag: Jeřábek, 1795.

PELZEL, F. M. *Grundsätze der böhmischen Grammatik*. 2., rozšíř. vyd., Prag: Jeřábek, 1798.

PELZEL, F. M. *Akademische Antrittsrede*. Prag: b.n., 1793.